

Irena Mytnik, *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*, Warszawa: Sowa 2017, 320 s.

Literatura naukowa z zakresu onomastyki historycznej poszerzyła swoje zasoby o nową publikację — monografię znanej polskiej badaczki Ireny Mytnik „Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku”. Praca została poświęcona badaniom antroponomastykonu XVI–XVII wieku z uwzględnieniem specyfiki jego funkcjonowania na terytorium konkretnego regionu geograficznego i administracyjnego, określanego mianem pogranicza polsko-ukraińskiego — terytorium Chełmszczyzny.

Autorka przeprowadziła wieloaspektowe i wielopłaszczyznowe badania z uwzględnieniem szeregu socjolingwistycznych kryteriów, które wpływają na funkcjonowanie danych jednostek językowych. Pod uwagę wzięto następujące parametry: kryterium etniczne, stanowe (społeczne), płci oraz wieku. Wymienione kryteria są ważnym czynnikiem w procesie tworzenia się odpowiednich antroponimów. Dodatkowe znaczenie ma również fakt, iż badany antroponomastykon kształtował się w warunkach interakcji dwóch powiązanych ze sobą języków i etnosów i jest efektem zawilego procesu wzajemnych wpływów oraz zapożyczeń.

Badanie przestrzeni onimicznej w pojęciu ogólnym ma duże znaczenie dla zrozumienia specyfiki rozwoju ludzkości, w szczególności dla nauk humanistycznych, w tym językoznawstwa, bowiem przynosi ono istotne informacje, które pozwalają na głębszą eksplorację historii, geografii, kultury, itp. Główna rola w tym procesie przypada właśnie antroponimom, gdyż bez wątpienia, „imię człowieka to znak rodzinny i socjalny, który towarzyszy mu w ciągu życia (...) w różnych sferach istnienia” [tłumaczenie autorskie] (Verbič, 2008, s. 55). Naszym zdaniem aktualność poruszanego problemu wyrażona jest już w samym obiekcie badania, w jego przedmiocie i zakresie materiału, gdyż „każdy onim, nazwa własna, zawiera informacje o właściwościach nazywanego obiektu, o etnosie, który ją stworzył, języku, w którym powstała, i wiele innych” [tłumaczenie autorskie] (Zubko, 2007, s. 262).

Znaczenie przeprowadzonej przez Irenę Mytnik analizy zwiększa ustalony przez autorkę chrontyp i czynnik zjawiska metysacji (choć tego terminu badaczka nie wykorzystuje) (patrz: Namačins’ka, 2017) jako procesu i skutku interakcji języków pokrewnych. Dokładnie zobrazowano ogólne zjawisko formowania się „polskiego i ukraińskiego systemu antroponimicznego z uwzględnieniem rozwarstwienia stanowego jego mieszkańców oraz wzajemnych wpływów międzyjęzykowych odzwierciedlonych w imiennictwie”¹ (s. 43).

Irena Mytnik wyznaczyła konkretny i ważny dla nauki cel — paralelny opis rozwoju systemów antroponimicznych ziemi chełmskiej w wieku XVI–XVII (s. 50), który, o czym warto wspomnieć już na samym początku, autorka osiągnęła w stopniu maksymalnym. W monografii badaczka zwróciła uwagę na ukraińskie i polskie nazwy osobowe, które posłużyły nominacji przedstawicieli trzech podstawowych stanów — szlachty, mieszczan i chłopów „w kontekście zarówno antroponimii kresowej i ziem innych dzielnic dawnej Rzeczypospolitej, jak i imiennictwa ukraińskiego” (s. 50).

Aktualność tematyki zawartej w omawianej pracy potwierdza znany ukraiński onomasta Mihajlo Torčins’kij, którego słowa przytaczamy jako konstatację wartości monografii Ireny Mytnik dla teorii współczesnej onomastyki: „W pracach ukraińskich onomastów uwagę skupia się na pytaniu

¹ Cytując monografię Ireny Mytnik „Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku” będziemy podawać w nawiasie tylko numer strony.

o systematyzację nazw własnych, co związane jest z jej istotnością jako swego rodzaju wykładnika, który świadczy o poziomie rozwoju onomastyki. Jednocześnie ustalono, że i schematy klasyfikacyjne, i systemy terminologiczne, wykorzystywane w onomastyce, trzeba udoskonalać, gdyż obecne dzisiaj typologie onimów nie odpowiadają chociażby wymogom kompleksowości, a podstawową wadą wymienionych i innych systematyzacji leksyki onimicznej jest, po pierwsze, ich niedokładność i niewystarczające zgłębienie, po drugie, mieszanie różnych aspektów i poziomów badań onomastycznych. Istnieje potrzeba ustalenia nowych zasad systematyzacji leksyki onimicznej na podstawie charakterystycznych denotatywnych, etymologiczno-słotwórczych właściwości i funkcji, które pozwolą na uporządkowanie niezwykle rozgałęzionego kontinuum onomastycznego i ujednolicenie charakterystycznych typów propriów, co będzie skutkowało aktualizacją zasad klasyfikowania nazw własnych” [tłumaczenie autorskie] (Torčins’kij, 2010, s. 15–16). Właśnie takie złożone oraz wieloaspektowe podejście do systematyzacji i opisu onimów przedstawia Irena Mytnik.

Autorka przyznaje, że jej praca jest w pewnej mierze dopełnieniem monografii Ewy Wolnicz-Pawłowskiej, która opisała antroponomię województwa ruskiego bez uwzględnienia Chełmszczyzny (Wolnicz-Pawłowska, 1978). Bez wątplenia możemy stwierdzić, iż recenzowana monografia ma charakter nowatorski i wypełnia kolejną białą plamę w historii antroponomii słowiańskiej.

Materiał do badań autorka wyekscerpowiała na podstawie rzetelnej analizy bazy źródłowej, której główną część stanowią rękopisy, w szczególności akty prawne (s. 54–58). Irena Mytnik zauważa, że „mimo zróżnicowanej zasobności materiałowej badanych dokumentów, wyekscerpowany zbiór antroponomów ma ważne walory dokumentacyjne, stosunkowo dobrze ilustruje zróżnicowany etnicznie i społecznie skład ludności zamieszkującej ziemi chełmską w wieku XVI i XVII” (s. 55). Autorska kartoteka obejmuje prawie 10000 onimów, co bez wątplenia pozwala na sformułowanie właściwych wniosków. Co więcej, faktologiczny materiał badawczy I. Mytnik dokładnie skodyfikowała — każda jednostka antroponimiczna ma odniesienie do źródła jej występowania, co dodatkowo świadczy o sumienności, rzetelności badawczej i fakt ten na pewno należy zaakcentować.

Warto również podkreślić, iż recenzowana monografia jest rezultatem wieloletniej i owocnej eksploracji naukowej. Monografia opiera się na pewnej syntezie i założeniach teoretycznych, które były przedstawione we wcześniejszych pracach autorki przygotowanych w latach 2007–2017, m.in.: Mytnik, I. (2013). „Imiennictwo szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVI wieku”. „Мова в дзеркалі особистості”, s. 94–107; Idem. (2014). „Srodki i sposoby identyfikacji szlachty polskiej w ziemi chełmskiej w XVII wieku. Studia Ucrainica Varsoviensia” t. 2, s. 113–120; Idem. (2014a). „Rodzime i obce. Z badań nad imiennictwem pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI–XVII wieku”. „Типологія та функції мовних одиниць № 1”, s. 281–294; Idem. (2015). „Antroponomia szlachty ukraińskiej ziemi wołyńskiej i chełmskiej w XVI wieku. Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej” t. 8, s. 113–124 oraz w wielu innych publikacjach, zamieszczonych w uznanych w Europie wydawnictwach naukowych, np. „Словянський слой в антропонимиконе польско-українського пограниччя в XVI ст. Onomastikas pëřijumi. Onomastic Investigations”, c. 187–197; Idem. (2015a). „Identyfikacja mieszkańek pogranicza polsko-ukraińskiego w XVI–XVII wieku”. „Beiträge zum 18. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav) 18”, s. 177–185.

Ważnym dodatkiem do monografii jest sporządzony przez Irenę Mytnik „Słownik historyczno-etymologiczny antroponomów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek)” (2017a), w którym został przedstawiony okazały faktograficzny materiał badawczy dokumentujący imiennictwo omawianego terenu. Słownik ten zasługuje na osobną recenzję.

Ponadto należy zauważyć, iż badaczka dokonała wnikliwej analizy literatury przedmiotu, co bez wątplenia jest cenne i stanowi rzetelną bazę literatury naukowej dotyczącej badanej problematyki, jakże przydatną dla innych badaczy. Spis literatury obejmuje:

- a) dokumenty, a w szczególności wspomniane wcześniej rękopisy: „Akta miasta Chełma 1619–1677”, „Akta dóbr Świerże 1644, 1678”, „Akta miasta Hrubieszowa z 1601–1615”, „Akta

miasta Kryłowa 1616–1698”, „Księga grodzka chełmska. Rejestry podatkowe z 1653–1676”, „Księga grodzka krasnostawska. Rejestry podatkowe z 1652–1676”, „Księga urodzeń parafii rzymskokatolickiej Czuczycze z 1689–1700”, „Księga urodzeń i małżeństw parafii rzymskokatolickiej w Siennicy Różanej z 1623–1700” i inne;

- b) ważne słowniki zawierające nazwy własne z poszczególnych okresów historycznych, wraz z ich geografiami, np. SSNO, SEMot, AntrPol;
- c) literaturę naukową badaczy polskich (J. Bartmińskiego, H. Górny, K. Rymuta, J. Riegera, E. Wolnicz-Pawłowskiej, H. Pelcowej, W. Czarneckiego, F. Czyżewskiego i innych), rosyjskich (M. Moroškina, V. Płońskiego) oraz ukraińskich (H. Bučki, S. Pahomovej, R. Ostaša, P. Čučki, V. Šul’gača).

Spis wykorzystanej przez badaczkę literatury obejmuje 550 tytułów i zawiera podział na literaturę cytowaną (288 pozycji) oraz pomocniczą (262 jednostki).

Autorka, oprócz metody opisowej zastosowała metodę porównawczą, która posłużyła jej nie tylko do zobrazowania samego materiału faktograficznego odnoszącego się do danych (dwóch) kultur językowych, ale uwzględniła również inne parametry, np.: płeć, wiek, etnos, status społeczny. Irena Mytnik posłużyła się analizą etymologiczną, socjolingwistyczną, metodą statystyczną, analizą kontekstualną i dyskursywną, strukturalną i semantyczną, wykorzystała także metodę klasyfikacyjną.

Monografia ma tradycyjną strukturę: składa się z wprowadzenia (s. 9–58), czterech rozdziałów, wyczerpujących wniosków (s. 258–266), streszczenia w języku angielskim (s. 267–275), spisu wykorzystanych w pracy skrótów (s. 276) oraz literatury (277–316), podzielonej odpowiednio na cytowaną i pomocniczą. Ponadto w części końcowej publikacji autorka zamieściła mapę Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVI wieku z wyodrębnieniem Chełmszczyzny. Na okładce prezentowany jest fragment ryciny Chełma z XVI wieku.

We wstępie („Wprowadzenie”) Irena Mytnik opisała historię Chełmszczyzny, wyszczególniając jej kluczowe etapy (określono najważniejsze daty w rozwoju miasta, jego rozbudowy, podano m.in. informację o pierwszej wzmiance o Chełmie znalezionej w Kronice Nestora) oraz status geopolityczny tej ziemi. Czytelnicy poznają różne poglądy dotyczące etapów i charakteru kolonizacji Chełmszczyzny (oczywiście chodzi o etnos żyjący na tej ziemi). Badaczka przedstawia w zarysie historię poszczególnych miast i ośrodków wiejskich, istotnych ze względu na rozpoznanie ówczesnej sytuacji polityczno-ekonomicznej, parametryzacji socjologicznej ludności, koniecznej dla właściwego opisu antroponomów. I. Mytnik zwraca uwagę również na aspekt religijny — opisyje krótko historię stosunków między diecezją prawosławną, łańcińską i unicką, co również miało swoje znaczenie dla zrozumienia tendencji powstawania badanego antroponomastykonu. Autorka przytacza także historię opisu antroponomastykonu ludności Chełmszczyzny odnotowaną w literaturze naukowej oraz analizuje prace poprzedników. Badaczka słusznie zwraca uwagę na opracowania z zakresu dialektologii, w których omawiane są problemy związane z badaniem dialektów funkcjonujących na Chełmszczyźnie, które również miały wpływ na powstawanie wybranych form nazewnictwa.

We wprowadzeniu, zgodnie z konwencją prac naukowych, I. Mytnik przedstawiła aktualny stan badań, ich obiekt, przedmiot, materiał badawczy, cel i zadania oraz zasady metodologiczne. Podział zebranego materiału empirycznego na dwie części — antroponomastykon ukraiński i polski — jest umotywowany planem koncepcyjnym autorki. To podejście pozwoliło na osiągnięcie zamierzonych celów badawczych i pokazało rzeczywisty obraz występowania antroponomów w analizowanym regionie, jak również wykazało różnice istniejące między dwoma równoległymi funkcjonującymi na Chełmszczyźnie i oddziałującymi na siebie językami wraz z cechami charakterystycznymi dla takich interakcji.

W pierwszym rozdziale „Imiona” (s. 59–141) badaczka przedstawia opis dwóch systemów antroponomów — ukraińskich i polskich nazw osobowych, które tradycyjnie podzielone zostały, zgodnie z kryterium płci, na męskie i żeńskie.

Irena Mytnik przestrzega zasady chronologicznej, porządkując materiał w obrębie stuleci, uwzględniając przy tym przynależność stanową nosicieli imion (szlachta, mieszczanie, chłopi). Zebrany materiał autorka ułożyła w formie słownika według poliparametrycznego schematu: nazwa własna (w formie podstawowej lub hipokorystycznej w przypadku wystąpienia w źródłach tylko formy pochodnej imienia); literatura dotycząca poświadczeń imienia w źródłach historycznych oraz współcześnie (przy jednotematowych odapelatywnych formach słowiańskich podano etymologię imienia); ilustracyjny materiał źródłowy z informacją o frekwencji imienia w danym stuleciu oraz kwalifikator przynależności społecznej nosicieli. Opis obejmuje również informację o stopniu popularności imienia, jego podstawie motywacyjnej, budowie morfologicznej, oznakach etnicznych. I. Mytnik wzięła pod uwagę także czynnik wyznaniowy. Materiał przedstawiony jest w formie haseł słownikowych. W niektórych przypadkach autorka graficznie zobrazowała materiał badawczy, uwzględniając konkretne parametry, co dało możliwość przejrzystej prezentacji zebranych nazw. Dla porównania w dodatkowych tabelach podane zostały najpopularniejsze imiona rozprzestrzenione na ziemiach Wołynia. To bez wątpienia ułatwia analizę zebranego materiału i może stać się podstawą do dalszych badań.

Rozdział drugi „Określenia poimienne” został poświęcony analizie zebranego materiału ze względu na parametry gramatyczne, m.in. wskaźniki morfemowe, modele słotwórcze z ich klasyfikacyjnym podziałem, jak w poprzednim rozdziale, z podziałem na dwa podstawowe systemy — imiona męskie i żeńskie związane z antroponimią ukraińską i polską z uwzględnieniem przynależności społecznej oraz zastosowaniem kryterium chronologii poświadczeń. Zaprezentowany jest ten sam schemat strukturalny przedstawienia materiału w tabelach. Tradycyjnie wyróżniono:

- 1) określenia odmiejscowe;
- 2) nazwiska odetniczne;
- 3) nazwiska zależnościowe;
- 4) nazwiska odapelatywne;
- 5) nazwiska heraldyczne;
- 6) nazwiska obcego pochodzenia.

Wydaje się, że uzasadnione byłoby zastosowanie nieco innego kryterium podziału nazw, a mianowicie wyodrębnienie grup reprezentujących nazwy rodzimego pochodzenia oraz nazwy pochodzenia obcego i w ramach tych grup przesłedenie ich podtypów.

Realizując swój zamysł wieloaspektowej analizy, Irena Mytnik zwraca uwagę również na jeden z czynników socjologicznych, a w szczególności na to, jak kształtują się imiona dorosłych oraz imiona dzieci przy uwzględnieniu parametrów płci kulturowo-społecznej.

W trzecim rozdziale („Sposoby identyfikacji”) widzimy udaną próbę analizy męskich i żeńskich antroponimów z uwzględnieniem statusu społecznego oraz etnosu.

Pracę kończy rozdział „Wpływy międzyjęzykowe w antroponimii ziemi chełmskiej w świetle kontaktów polsko-ukraińskich”, poświęcony problematyce wpływów międzyjęzykowych w analizowanym materiale.

Pogranicze polsko-ukraińskie było przedmiotem badań zarówno historyków, jak i językoznawców na przestrzeni wieków, co przekonująco przedstawiła Irena Mytnik, analizując odpowiednią literaturę i skupiając swoją uwagę na materiale, który dotyczy antroponimii badanego regionu.

Warto podkreślić, iż monografia posiada harmonijną strukturę, co można zauważyć również we wnioskach, w których autorka zawarła stwierdzenia ogólne oraz wnioski końcowe dotyczące konkretnych cech charakterystycznych dla każdego z przedstawionych i poddanych analizie aspektów i parametrów.

Zapewne praca byłaby jeszcze bardziej harmonijna, gdyby krótkie podsumowania wieńczyły każdy z rozdziałów. Wnioski można byłoby zaprezentować z uwzględnieniem dominujących tendencji pojawiających się w rozwoju ukraińskiego i polskiego antroponomastykonu. Całość można byłoby przedstawić w formie paralelnych diagramów i uzupełnić o indeksy.

Należy podkreślić, iż pracę mogłyby znacznie wzbogacić przemyślenia autorki na temat ogólnego znaczenia leksykalnego antropimów albo zaktualizowanej koncepcji M. Tolstogo w odniesieniu do traktowania znaczenia leksykalnego jako pojęcia, które ma naturę nie semantyczną, a pragmatyczną².

Język monografii odpowiada kanonom stylu naukowego, materiał został przedstawiony w sposób logiczny, przekonujący, metajęzyk jest systemowy; tekst — przystępny, biorąc pod uwagę złożoność przedstawionej problematyki.

Niewątpliwym osiągnięciem autorki monografii jest nowatorskie podejście badawcze i zmodyfikowany gatunek pracy naukowej, oparty na połączeniu monografii klasycznego typu z formą leksykograficzną. Zgodnie z podobną koncepcją została napisana na przykład monografia naukowa Mikoli Stepanenki (patrz: Stepanenko, 2017 oraz recenzja tej monografii: Kosmeda, 2018). Aktualizowany przez Irenę Mytnik synkretyczny gatunek pracy naukowej zyskuje coraz większą popularność.

Opracowanie monograficzne Ireny Mytnik „Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku” niezaprzeczalnie wzbogaca polską, ukraińską, jak również słowiańską onomastykę. Monografia jest cenna również dla lingwistyki płci, socjolingwistyki, ukraińsko-polskiego językoznawstwa porównawczego.

Dokładna, rzetelna i wieloaspektowa analiza przeprowadzona przez Irenę Mytnik może zmotywować wielu uczonych do porównania antroponomastykonu Chełmszczyzny z antroponomastykonami innych regionów Ukrainy i Polski. Monografia stwarza możliwość prześledzenia losów każdej nazwy osobowej z perspektywy czasu, z uwzględnieniem „mody” na imię, popularności oraz aspektów lingwokulturowych.

Uważamy, że warto pomyśleć nad wydaniem monografii w przekładzie na język ukraiński, aby stała się ona dostępna również dla badaczy ukraińskich.

LITERATURA

- Kosmeda, T. (2018). Novij pogląd na rozvij perifrastičnogo fondu ukraïnciv: Recenziâ na monografiû: Stepanenko M.Î. Politične s'ogodennâ ukraïns'koï movi: aktual'nij perifrastikon. Harkiv, 2017. — 616 s. Ukraïns'ka mova: nauko-ve-teoretičnij žurnal (Kiïv, Înstytut NANU) № 1, s. 140–144].
- Mytnik, I. (2017). Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku. Warszawa: Sowa.
- Mytnik, I. (2017a). Słownik historyczno-etymologiczny antropimów ziemi chełmskiej (XVI–XVII wiek). Warszawa: Sowa.
- Namačins'ka, G.Â. (2017). Pitannâ pro vpliv ukraïns'koï movi na rosij's'ku âk naslidok metisačij. Studia Ukrainica Posnaniensia, V, s.135–141.
- Stepanenko, M. (2017). Politične s'ogodennâ ukraïns'koï movi: aktual'nij perivrastikon. Harkiv: Vidavec' Ivančenko Î.S.
- Tolstoj, N.I. (1997a). Èše raz o semantike imeni sobstvennogo. Slavânskaâ leksikologiâ i semasiologiâ. T. 1. Moskva, s. 395–396.
- Tolstoj, N.I. (1997b). Zametki o slavânskih imenah sobstvennyh. Slavânskaâ leksikologiâ i semasiologiâ. T. 1. Moskva, s. 378–380.
- Tolstoj, N.I. (2000). Imâ v kontekste narodnoj kul'tury. Âzyk o âzyke. Moskva.
- Torčins'kij, M.M. (2010). Ukraïns'ka onomastika. Kiïv: Milenium.
- Verbič, S. (2008). Sučasna ukraïns'ka onimna leksika: funkcional'nij aspekt. Visnik NANU № 5, s. 54–60.

² Patrz: Tolstoj, 1997a, 1997b, 2000.

- Wolnicz-Pawłowska, E. (1978). Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zubko, A.M. (2007). Ukraïns'ka onomastika: zdobutki ta problemi. Special'ni istorični disciplini: pitannâ teorii ta metodiki. Kiïv, s. 262–281. [online]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/123456789/32501> (dostęp: 15 I 2019).

Tetyana Kosmeda

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
tkosmeda@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Dominika Janczura

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
dominika.janczura@amu.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0001-5634-7044>